

Жванія Л. В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ДІАЛОГ ІЗ БІБЛІЄЮ В РАННІЙ ЛІРИЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Стаття має на меті проаналізувати та інтерпретувати глибинні значення тих ідей у ранній ліриці Лесі Українки, які виникли в результаті діалогу авторки з текстом Святого Письма. Зазначається, що перші поетичні збірки «На крилах пісень» та «Думи і мрії» вже містять низку біблійних цитат, алюзій та ремінісценцій. Письменниця переосмислює старозавітну легенду про Самсона; зосереджується на біблійних мотивах гріха і жертви. Нових відтінків сенсу у її поезії набувають образи-символи терену і тернового вінця, ангелів та інших духовних сутностей, джерелом яких також є Біблія. Поетесу цікавить суть взаємозв'язку світла і темряви, форми і хаосу, любові і ненависті. Зауважено, що антитетичність низки мотивів ранньої лірики Лесі Українки дає підставу вести мову про дуалістичну природу світосприйняття авторки. Разом з тим, детальний аналіз поеми «Грішниця» дозволяє зробити припущення про здатність ліричної героїні твору, позиція якої близька письменниці, до «раціональної» віри в низку соціальних ідей, провідними серед яких постають ідеї свободи й любові. Ця стаття також є спробою дослідити джерела мотиву жертви у ранній ліриці Лесі Українки та пов'язаного з ним мотиву любові й ненависті. Аналіз особливостей інтерпретації явища жертвоприношення у науковій та релігійній парадигмах доводить, що інтерес поетеси до теми жертвоприношення має психологічну основу, і, водночас, пов'язаний із періоджерелом – Біблією. Зазначається, що основним способом діалогу з Книгою книг у ранній ліриці Лесі Українки є трансформація сюжетів та образів, джерелом яких є Біблія, а також включення у власні твори біблійних цитат, алюзій, ремінісценцій. На нашу думку, зазначені відсилання письменниці до тексту Святого Письма, постають способом переосмислення низки важливих філософських, етичних та емоційно-психологічних проблем.

Ключові слова: *Леся Українка, Біблія, рання лірика, гріх, жертва, світло, темрява, любов, ненависть.*

Постановка проблеми. Постійний діалог між Біблією і літературою постає характерною ознакою європейської культури. Текст Святого Письма цитується, переосмислюється і інтерпретується у творчості митців різних епох та національних літератур. Особливої актуальності біблійна тематика набуває на зламі століть, у періоди ціннісних трансформацій, коли особливо гостро відчувається трагізм людського буття. Як відомо, кінець XIX початок XX століття в Європі став часом формування нової світоглядної парадигми, що базувалась на філософських ідеях К. Маркса, Ф. Ніцше, та під значним впливом психоаналітичної теорії З. Фрейда. Однією з основних характеристик цієї епохи став процес секуляризації, що призвів до витіснення релігії наукою, раціональним мисленням, світською етикою. У цей період, завдячуючи працям Ф. Шлеєрмахера, виникає ліберальний напрямок у християнській теології, метою якого є спроба суттєво змінити, осучаснити християнство. Як наслідок, у біблеїстиці розробляються ідеї деміфологізації: до міфу в Біблії відносять усе, що не знаходить наукового пояснення. Резуль-

татами підходів ліберальної школи богослов'я до дослідження біблійних текстів стали підриг розуміння Писання, як прямого одкровення з боку Бога та відмова від основоположних християнських доктрин. Біблія в сприйнятті інтелектуалів цієї епохи постає не як сакральний текст, а як феномен культури, джерело міфів, вічних образів та мотивів. Саме в такий час, на порубіжжі XIX–XX століть, починається творчий шлях Лесі Українки, а, відтак, і її діалог з Біблією, який продовжуватиметься протягом усього життя, особливо яскраво реалізуючись в її драматичних творах, та постане художнім вираженням складних духовних пошуків авторки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми рецепції біблійної тематики в творчості Лесі Українки у різний час ставали об'єктами студій М. Драй-Хмари, М. Зерова В. Агеєвої, В. Антофійчука, І. Бетко, А. Бичко, Т. Гундорової, М. Моклиці, Я. Поліщука, Л. Скупейка, С. Кочерги [7; 8; 1; 2; 3; 4; 6; 9; 10; 11; 12].

Зокрема, В. Антофійчук слушно зауважує, що біблійні образи приваблювали поетесу величезними

можливостями «<...> для художнього втілення ідей свого часу», а «<...> соціально-ідеологічні аспекти інтерпретації біблійного матеріалу в творчості Лесі Українки завжди підпорядковувалися дослідженню корінних морально-психологічних тенденцій духовної еволюції суспільства» [2, с. 226].

На думку І. Бетко, суть того переосмислення, до якого вдавалась Леся Українка «<...> в процесі поетичної рецепції біблійних сюжетів і мотивів, слід шукати не стільки в прямому атеїстичному запереченні першоджерела, скільки у внутрішньо діалогічному характері самої художньої рецепції. Її висока мистецька результативність зумовлена наявністю певних архетипних паралелей в історичній долі давньоєврейського і українського народів; саме це сприяло яскравому забарвленню символів авторитетної протокультури колоритом нової доби, наповненню їх специфічним національним та індивідуально-психологічним змістом» [3, с. 32].

У контексті досліджуваної теми важливий висновок А. Бичко, яка зазначає, що саме в творах на біблійну тематику «<...>Леся немов водночас проживає своє власне становлення» [4, с. 45], а також зауваження В. Агеєвої про те, що поетеса «<...> часто ставить проблему незбігу біблійних моральних постулатів та особистого етичного досвіду, етичного вибору конкретної людини» [1, с. 219].

Постановка завдання. Слід зазначити, що особливості реалізації діалогу з Біблією у ранній ліриці поетеси досі не вивчалися, що і визначає актуальність нашого дослідження. Відповідно, метою цієї розвідки є аналіз та інтерпретація глибинних смислів тих ідей у ранній творчості Лесі Українки, які постали в результаті діалогу авторки з текстом Святого Письма.

Виклад основного матеріалу. Уже в перших поетичних збірках – «На крилах пісень» (1893) та «Думи і мрії» (1899) знаходимо низку біблійних сюжетів, образів, мотивів, алюзій та ремінісценцій. Серед них центральними постають образ старозавітного героя Самсона, образи ангелів, тернового вінця, світла й темряви; мотиви жертви, гріха, віри й зневір'я, любові й ненависті.

До прикладу, поема «Самсон», що увійшла до збірки «На крилах пісень», – це спроба Лесі Українки переосмислити старозавітний сюжет в контексті неоромантичного світобачення. У Біблії історія Самсона постає типом історії обраного Богом Ізраїльського народу, який був непереможним, доки тримав свій заповіт з Творцем, а коли порушував його, впадаючи в ідолопоклонство, то

втрачав силу й ставав рабом язичницьких завойовників. Звідси головна ідея: сила Ізраїлю – у його ревному зберіганні свого союзу з Богом.

На відміну від біблійної історії, в якій ідеться про стосунки Творця з народом-обранцем, тобто про духовний зв'язок зі сфери трансцендентного, в антропоцентричній версії Лесі Українки акцент робиться на громадському та людському вимірі взаємин. У центрі уваги авторки проблема поневолення іудейського народу ворогами; а також почуття сильного, проте недосконалого, пристрасного героя – Самсона та зрада його підступної дружини Даліли. У її змальованні авторка відходить від біблійної версії, згідно якої Даліла була не дружиною Самсона, а коханкою: «І сталося потому, і покохав він жінку в долині Сорек, а ім'я їй Деліла» (Книга Суддів 16:4). До того ж, в інтерпретації Лесі Українки жінка зраджує не заради грошей, як сказано у Книзі Суддів («І прийшли до неї филистимські володарі, та й сказали їй: Намов його та й побач, у чому його велика сила, і чим переможемо його та зв'яжемо його, щоб упокорити його? А ми кожен дамо тобі тисячу й сто шеклів срібла (Книга Суддів 16:5)); у поемі Далілою керує прагнення помститися за кривди свого народу, тобто патріотичні почуття:

*«Процвай, Самсоне!, – крикнула зрадлива, –
Ти думав, що для тебе я забуду
Родину? Ні! Ти гинеш, – дяка ся правдива
Від мене за погибель мого люду!»* [13, с. 25].

Таким чином, авторка поеми романтизує біблійний образ, відкидаючи всі ті негативні характеристики Даліли, які постають з тексту Писання.

Образ Самсона також змальований в романтичному дусі: герою, що опиняється в надзвичайних обставинах, вдається отримати низку перемог, змінюючи тим самим своє життя та життя свого народу:

*То йде Самсон, веде потужні лави
З кривавого страшного бойовиська;
Він залучив собі багато слави, –
В сей день розбив він філістимське військо* [13, с. 21].

Авторка підкреслює, що Самсон володів незвичайною силою: лева він «необорною <...> рукою <...> надвоє розірвав, мов козеня маленьке» [13, с. 23], один переміг ціле військо ворогів-філістимлян, маючи за зброю лише ослячі щелепи:

*Після схопив я щелепи ослині,
Що коло мене там лежали долі,
Багато ворогів поклав я по долині,
Котрі ж зостались, розігнав по полі* [13, с. 23].

У діалозі з Далілою герой вказує на сакральне джерело своєї могутності: «Я розгнівивсь тоді, в мене вступив дух Божий» [13, с. 23]. Незважаючи на Богообраність, Самсон, у поемі Лесі Українки, як і в тексті Книги Суддів, виявляється недостойним своєї високої місії. Недосконалість людської природи героя виявляється у почутті до жінки, яке охоплює його такою мірою, що він зрікається свого заповіту з Богом, розповівши Далілі про таємницю власної могутності. Це стало причиною втрати Самсоном сили, поневолення та осліплення його ворогами. Він стає жертвою власних пристрастей. На відміну від біблійної версії, в якій не описано внутрішні переживання полоненого героя, Леся Українка концентрує увагу на почуттях Самсона. У поемі його серце гнітить жаль і прагнення помсти:

*Жалує тяжко на себе, що силу,
Славу віддав і себе самого –
Та за кохання єхидне, нікчемне...
Серце так рветься! Та нащо той жаль,
Нащо ті сльози, картання даремне?*

Помста лиш може вгасити печаль! [13, с. 26].

Разом з тим, Самсона турбує доля його народу, що залишився без свого захисника: «За що ж із ним його люд помирає? / Боже, що винна країна ота?» [13, с. 26]. Останньою краплею, що переполює чашу страждання героя, стає зловтішання підступної Даліли. Гнів і прагнення помсти у душі Самсона виливаються у палке звернення до Бога з проханням повернути на хвилину давню силу. Фінал поеми відповідає біблійній версії легенди:

*Вмолив він Бога тим благанням,
В Самсона знову уступила
В остатній час перед сконанням
Незмірная, нелюдська сила.
Тоді, колону обійнявши,
Потряс він дужими руками, –
І стеля рушилась і, впавши,
Його покрила з ворогами!* [13, с. 29].

Історія Самсона і Даліли в інтерпретації Лесі Українки це не лише розповідь про зраду, біль, розчарування, любов до рідного народу і ненависть до його ворогів. Це, в першу чергу, історія вічної боротьби добра і зла, що відбувається в душі людини.

Низка алюзій на Євангеліє у ранній поезії Лесі Українки («Мій шлях», «Поет під час облоги», «Північні думи») пов'язана з образами терену та тернового вінця, який у християнській традиції є символом страждання, мучеництва, Христової жертви. Зокрема, Матвій написав: «І, сплівши з тернини вінок, поклали Йому на голову» (Від Матвія 27:29)¹.

Те саме зазначив Іван: «Вояки ж, сплівши з терну вінка, Йому поклали на голову» (Від Івана 19:2).

Авторка вдається до емоційно – психологічного переосмислення цього образу на рівні особистісного досвіду:

*Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну, може, де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дійду,
Чи без пори скінчу свій шлях тернистий <...>*

[12, с. 59].

Шлях поета до слави сприймається Лесею Українкою в ореолі мучеництва:

*І вабить їм очі великая слава,
Якої не дасть перемога кривава, –
В надії на неї терновий вінець
Прийма молоденький співець* [12, с. 129].

Проте власний екзистенційний вибір молодою поетесою вже здійснений:

*Годі тепера! ні скарг, ані плачу,
Ні нарікання на долю, – кінець!
Навіть і хвилю ридання гарячу
Стримать спроможусь. Нестиму вінець,
Той, що сама положила на себе* [12, с. 125].

Разом з доленосним рішенням прийняти терновий вінець, як символ жертвності, приходять і усвідомлення власної сакральної місії: «Ти блискавицею мусиш світити у тьмі» [12, с. 126]. Здійснення подібного вибору для авторки передбачає поєднання свідомого цілепокладання з містичним прозрінням зі сфери ірраціонального. Відтак саме у Святому Писанні, Леся Українка відшукує відповідні аналогії, згадуючи про чудесне явлення Бога Ізраїльському народу у вигляді вогняного стовпа, що вказував шлях з неволі:

*Мріє новая! твій голос і крила огнисті
Ваблять мене, я піду за тим світлом ясным
Через простори і дикі дороги тернисті,
Так, як Ізраїль ішов за стовпом огняним* [12, с. 126].

У Старозаповітній книзі Вихід так описано це містичне явище: «А Господь ішов перед ними вдень у стовпі хмари, щоб провадити їх дорогою, а вночі в стовпі огню, щоб світити їм, щоб ішли вдень та вночі» (Вихід 13:21).

Як алюзія на біблійного «Ангола, що вигублював» з першої книги Хроніки сприймається образ Ангела помсти з однойменної поезії Лесі Українки:

*Він промовля мені слова страшні й великі,
В руках палає меч осяйний, огневий,
І в серці, наче поклик бойовий,
Здіймаються у мене співи дикі.*

*«Слова, слова, слова! – на них мій гість мовляє, –
Я ангел помсти, вчинків, а не слів <...>*

[12, с. 140].

¹ Тут і далі посилання на Біблію у перекладі І. Огієнка, 1962.

У Біблії читаємо: «І послав Бог Ангола до Єрусалиму, щоб знищити його. А коли він нищив, Господь побачив і пожалував про це лихо. І сказав Він до Ангола, що вигублював: Забагато тепер! Попусти свою руку! <...> І підняв Давид очі свої та й побачив Господнього Ангола, що стояв між землею та між небом, а в руці його був витягнений меч, скерований на Єрусалим <...>» (1 Хроніки 21:15).

Мотив жалю та відмови від помсти, який постає провідним у цьому біблійному уривку, повторюється і в поезії Лесі Українки, дещо в іншій інтерпретації:

*Він подає свій меч, я хочу взяти зброю,
Але не слухає мене моя рука,
І лють істот огнева із серця геть зника:
«Йди, – кажу йому, – я не піду з тобою.*

*Не жаль мені життя, а жаль тій людині,
Що у мені живе, що бачу я в других <...>*
[12, с. 140].

У внутрішній боротьбі ліричної героїні перемогу отримує любов та людяність: не бажаючи здійснювати помсту, вона відмовляється від меча.

Мотив протистояння світла й темряви, джерелом якого також є Біблія, переосмислюється авторкою у поезіях «Завітання», «Коли втомлюся я життям щоденним» («На крилах пісень») та «Fiat pox» («Думи і мрії»).

Поняття «світло» і «тьма» складають одну з головних антиномій у біблійному тексті. Світло було явлене Богом у перший день творіння: «...І сказав Бог: Хай станеться світло! І сталося світло.. І побачив Бог світло, що добре воно, і Бог відділив світло від темряви...» (Буття 1: 1–5). Темрява – це знак небуття, смерті. Бог, будучи Сам світлом і життям, первинно протистоїть небуттю і пільмі. У Ньому, як у предвічному Слові, «життя було Світлом людей. А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його» (Від Івана 1: 4–5). Уподібнення Бога світлу в Біблії є постійним. Пророцтво Ісаї про Спасителя – це пророцтво про світло: «Народ, який в темряві ходить, Світло велике побачить, і над тими, хто сидить у краю тіні смерті, Світло засяє над ними!» (Ісаїя 9:2). Ісус каже народу: «Я Світло для світу. Хто йде вслід за Мною, не буде ходити у темряві той, але матиме світло життя» (Від Івана 8:12). Темрява – лише форма існування, в якій світло ще не виявлене: «Бог є світло» (1-е Івана 1: 5). «Ви світло для світу...» (Від Матвія 5: 14), – каже Ісус учням Своім.

У тексті Біблії уявлення про влаштування буття нерідко втілюються в образах темряви і світла.

Як світло і темрява протистоять один одному добро і зло: «Бо чекав я добра, але лихо прийшло, сподівався я світла, та темнота прийшла...» (Йова 30:26); любов і ненависть: «Хто говорить, що він пробуває у світлі, та ненавидить брата свого, той у темряві досі» (1-е Івана 2:9); праведність і беззаконня: «А путь праведних ніби те світло ясне, що світить все більше та більш аж до повного дня! Дорога ж безбожних як темність: не знають, об що спотикнуться...» (Приповісті 4: 18–19).

Подібним чином Леся Українка вибудовує протиставлення надії, як втілення світла, та безнадійності, що постає уособленням темряви у поезії «Завітання». Опис першого «генія», який з'являється у безсонну ніч, асоціюється з духом темряви (геній від лат. *genius* «дух»), що навіть жах та тяжку безнадію:

В світлі з'явилася генія темная постать.

Довга та чорная шата, мов хмара, його покривала

І хвилювала в повітрі, як море в негоду,

Сталі холодної полиском крила широкі яснілі;

Кучері чорні та довгі спадали на плечі.

В темних та гострих очах його погляд неперенесний світився, –

Сумно дивився в простор, і палкії лилися з них сльози.

Горе тому, в чие серце ті сльози огнистії кануть:

Лихо та горе, всесвітню нікчемність побачить він разом,

В серці в його запалає той племінь страшенний, жеруций,

Що у тім погляді жевріє, – і безнадійність,

Тяжка, понура, обгорне його, наче хмара осіння [12, с.84].

Той дух, що з'являється ліричній героїні наступним – цілковита протилежність, постає втіленням світла, любові, надії:

Геній то був, але геній не той, що з'являвся

Темної ночі тоді, коли жахом скував мою душу.

Тихо стояв він, і ледве що маяла шата прозора;

Кучері ясні, легкі вилися над чолом лагідним,

Білії крила сріблясті леліли у місячнім саяві,

Ясні очі були, і погляд їх був, наче промінь;

Любо всміхався, від усміху того у серці

Радісна, тиха надія, мов квітка лілеї, розквітла [12, с. 84].

Мотив перемоги «влади світла» над тисячолітнім царством темряви завдяки «братній любові» переосмислюється Лесею Українкою у вірші «Коли втомлюся я життям щоденним»:

*Загинув би напевно люд нещасний,
Якби погасла та маленька іскра
Любові братньої, що поміж людьми
У деяких серцях горіла тихо.
Та іскра тиха тліла, не вгасала,
І розгорілася багаттям ясним,
І освітила темну темноту, –
На нашім світі влада світла стала!* [12, с. 58].

У поезії «Fiat pox» авторка надає антиномії темряви і світла ще більшого трагізму. «Тьма» тут постає як хаос, що породжує голод, муки, жах:

*«Хай буде тьма!» – сказав наш Бог земний.
І стала тьма, запанував хаос,
Немов перед створінням світу. Ні, ще гірше
Був той хаос, бо у ньому були
Живі створіння, їх давила тьма* [12, с. 141].

А світло, як джерело життя, стає символом визволення від панування «царя тьми»: «Часами розлягалось / У темряві гукання: «Світла! Світла!» [12, с. 141].

Поезія «Грішниця» пронизана біблійними цитатами й аллюзіями. Уже сама назва твору відсилає до Святого Письма, звідки й походить поняття «гріх», «грішник». Зокрема, в Євангелії сказано: «Кожен, хто чинить гріх, чинить і беззаконня. Бо гріх то беззаконня» (1-е Івана 3:4). Проте у творі Лесі Українки це слово втрачає негативну конотацію, набуваючи протилежного значення: грішницею тут постає дівчина, яка здійснює героїчний вчинок в ім'я свободи власного народу. Таким чином, мотив гріха, що постає провідним у цій поезії, розглядається в площині парадоксальності. В авторській інтерпретації акт жертвності, самоофіри, як вищого сенсу життя, що здійснюється ліричною героїнею поезії «Грішниця» з любові до батьківщини, протиставляється традиційному уявленню про гріх – беззаконня, вчинок, що порушує Божу волю, заповіді любові й всепрощення: «Ви чули, що сказано: Люби свого ближнього, і ненавидь свого ворога. А Я вам кажу: любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує» (Від Матвія 5: 43–44).

Авторку цікавить сутність взаємозв'язку любові й ненависті, не як абстрактних понять, а як дієвих актів. Ця тема, вперше звучить саме в поезіях, що ввійшли до циклу «Невільничі пісні» збірки «Думи і мрії»: у «Грішниці» та у вірші «Товаришці на спомин»: «Що ж! тільки той ненависті не знає, / Хто цілий вік нікого не любив!» [12, с. 130]. Пізніше, з новою силою, розвивається в драматичній творчості Лесі Українки («Одержима», «На полі крові»).

Як зауважує Еріх Фромм, дуалістична теорія, в межах якої природа людини розглядається як така, що знаходиться під впливом двох потужних протилежних сил: добра і зла, впродовж віків була основою «<...> багатьох релігійних та філософських систем». Відтак «життя і смерть, любов і боротьба, день і ніч, біле і чорне, Ормузд і Аріман це лише декілька з можливих символічних формулювань цієї полярності» [15, с. 123].

Антитетичність низки мотивів ранньої лірики Лесі Українки дає підставу вести мову про дуалістичну природу світосприйняття молодої авторки, що виявляється у протиставленні в її творах світлого і темного первнів, форми і хаосу, любові й ненависті. Разом із тим важко не погодитись зі словами С.Франка про те, що «будь-яка спроба викласти в низці абстрактних думок світогляд поета, висловити в прозаїчній формі його поетичну сутність наштовхується на труднощі, що лежить в суті поезії як такої. В поезії не існує змісту, відділеного від форми. Кожен поетичний твір виражає певну цілісну свідомість або почуття, яке виливається з душі поета і сприймається нами як органічне ціле, як нероздільність <...> – комплекс образів, думок, слів, порухів душі, ритму і співзвуччя <...> теми поета і його стиль лише в своїй єдності утворюють його «сутність», його «світогляд» [14, с. 1].

У сприйнятті ліричної героїні поезії «Грішниця» Лесі Українки любов і ненависть – це полярні почуття, які характеризують ставлення людини до рідних, свого народу й батьківщини та, відповідно, до її ворогів. Осягнення суті християнської любові, що здатна знімати опозиційність любові-ненависті, можливе лише у поєднанні з глибокою вірою. Лірична героїня вірша зізнається у відсутності подібних переконань:

Хотіла я спершу, як ти, піти в черниці,

У сестри милосердні, та для сього

Потрібна віра, – я її не мала <...> [12, с. 136].

Тобто для світосприйняття дівчини-грішниці не властива віра в Бога, як така, що заснована «на емоційному підпорядкуванні ірраціональному авторитету» [15, с. 119]. Виходячи з твердження Е. Фромма про те, що людина не може жити без віри [15, с. 119–120], та з його обґрунтування існування двох типів віри: ірраціональної та раціональної (у праці «Людина для себе» Е. Фромм міркує над сутністю феномену віри: «Якщо ірраціональна віра визнає щось істинним, тому що так велить авторитет або більшість, то раціональна віра закорінена в незалежному переконанні, заснованому на власному плідному

спостереженні і роздумах людини» [15, с. 120]), можна зробити припущення про те, що вчинками Хворої керує «раціональна» віра в певні соціальні ідеї: любові, розуму, справедливості, провідне місце серед яких належить ідеї свободи. Звідси й прагнення дівчини власними активними діями вплинути на те становище поневолення, в якому опинились вона і її народ. Такий висновок видається доцільним, особливо враховуючи твердження про те, що «раціональна» віра «не може бути пасивною і повинна бути вираженням справжньої внутрішньої активності» [15, с. 121].

Діалог пораненої дівчини-грішниці й Черниці, що приставлена їй доглядати, – це полеміка молодої авторки з Біблією, а саме з тими основоположними засадами християнства, що вимагають любові-всепрощення до ворогів, смирення і покори. На думку В. Антофійчука: «<...> ставлення Лесі Українки до християнства не завжди було однозначним, не позбавлене воно протиріч і сумнівів, але сповнене постійних пошуків істини, котра народжувалася у гарячих дискусіях і гострій полеміці митця із власним “Я” аналітика, а інколи й у неприйнятті уже готових висновків. Невипадково у творах Лесі Українки, де порушуються проблеми християнства, домінує дискусійне начало, боротьба полярних світоглядів, одверте декларування позицій персонажів» [2, с. 227]. Поезія «Грішниця» ілюструє подібну ситуацію.

В образі Черниці тут уособлено всі ті найкращі риси, що характеризують істинно християнське світосприйняття: щира віра, любов до ближнього, милосердя, співчуття, прагнення жити згідно заповітів Христа. Слід зазначити, що хоча з діалогу стає зрозуміло, що Лесі Українці внутрішньо ближча позиція Грішниці, проте й ідеали, які відстоює Черниця, не викликають абсолютної негачії в авторки поезії. Навіть більше, її образ змальований таким чином, що викликає симпатію і повагу. Зі співчуттям і щирим прагненням врятувати «заблукану душу» звертається Черниця до Хворої:

*Вгамуйся, бідна сестро, помолися
Зо мною вкупі Богові святому,
Подякуй, що не дав тобі вчинити зла,
Проси, щоб мир твоєї душі послав він
І в серце повернув забуту любов.
Сльозами змиє оту лихую пляму,
Що положив гидкий, ворожий замір.
Аби простив тебе суддя небесний,
А суд земний для праведних – ніщо* [12, с. 134].

Проте, для людини, свідомість якої відкидає будь-які релігійні догмати, ці слова не мають ніякого сенсу:

*<...> суд не страшний для мене, –
Небесний чи земний, для мене все одно, –
Однакові для мене рай і пекло,
Бо я не вірю в них* [12, с. 134].

Опозиційність світоглядних настанов учасниць діалогу-полеміки згладжується за допомогою концепту «любов». «У всіх людей одна є спільна мова – / Братерська любов» [12, с. 135], – наголошує Черниця.

Хвора також веде мову про це почуття, проте, у її сприйнятті воно здатне пов'язуватись зі своєю протилежністю:

*Ти все згадуєш любов,
Вона й моя наставниця єдина.
Мене любов ненависті навчила,
Колись і я була, як ти, лагідна, тиха
І вірила в братерську любов <...>* [12, с. 135].

Дівчина не може досягнути суті християнської любові – всепрощення, що здатна охопити всіх, не лише ближніх, але й ворогів. До тих, що поневолили рідну землю, вона відчуває лише ненависть і жагу помсти.

Черниця, у прагненні навернути Хвору до віри, підкріплює свої аргументи цитатами з Біблії: «Ніхто даремне в господа не гине, / Без волі божої і волос не спаде» [12, с. 134] (у Євангелії сказано: «Тому то благаю вас їжу прийняти, бо це на рятунок вам буде, бо жадному з вас не спаде з голови й волосина!» (Дії 27:34)).

Проте Грішниця непохитна у своїх переконаннях, і також апелює до тексту Святого Письма: «Чернице, спогадай: стоїть у вашій книзі: / «Ніхто не має більшої любові, / Як той, хто душу покладе за друзів»» [12, с. 138].

Ось як звучать ці слова Христа в Євангелії: «Оце Моя заповідь, щоб любили один одного ви, як Я вас полюбив! Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх» (Від Івана 15:13). У цьому уривку йдеться про жертвність, як втілену любов, про наслідування шляху Христа, його жертву заради людей. Авторка вкотре створює парадоксальну ситуацію: обґрунтовуючи мотиви свого грішного, з християнської точки зору вчинку, Хвора посилається на слова Христа, більше того, у її сприйнятті людська жертвність заради вищих ідеалів за суттю не відрізняється від самопожертви Сина Божого.

Тема жертвності й пов'язаних з нею амбівалентних почуттів любові й ненависті, яка актуалізується у поезії «Грішниця», пізніше у різних варіаціях розроблятиметься авторкою в низці ліричних творів («Завжди терновий вінець», «Не дорікати слово я дала», «Дочка Ієфая», «Жертва»), а в дра-

матургії реалізується переважно, як одна з головних («Одержима», «Руфін і Прісцилла», «Йоганна жінка Хусова», «Дон Жуан», «Адвокат Мартіан», «Лісова Пісня» «Іфігенія в Тавриді»). А. Гозенпуд з цього приводу зауважив: «Письменниця у своїх віршах не лише висуває теми, аналогічні до тих, що становлять основу її драматургії, але й використовує свій улюблений згодом прийом показу сутички двох непримиренно ворожих світоглядів, саме на цьому ідейному конфлікті базуючи розвиток усієї образної системи твору» [5, с. 11–12].

Проблема зацікавлення Лесею Українкою темою життя як самопожертви вимагає окремого дослідження. У межах цієї розвідки варто наголосити лише на деяких аспектах. Спроби знайти раціональне пояснення природи подібного зацікавлення за логікою спрямовують в царину психології. Слід зазначити, що класики психоаналізу З. Фройд, Г. Юнг та Е. Фромм джерела релігійної свідомості вбачали в психологічних структурах індивіда та колективного цілого. Зокрема, за Е. Фроммом прагнення принести себе в жертву постає виявленням деструкції, нелюбові до себе, тобто одним з виявів поруху до смерті. На думку вченого, вибір між життям і смертю «це альтернатива поміж плідністю і деструктивністю, силою і безсиллям, чеснотою і беззаконням. Відповідно до засад гуманістичної етики, всі злі прагнення спрямовані проти життя, а все добре служить збереженню та утвердженню життя» [15, с. 123]. У праці Е. Фромма «Людина для себе» йдеться про розрізнення двох видів ненависті: ірраціональної, «обумовленої характером», яка виявляється у «безперервній готовності ненавидіти, яка живе всередині людини» [15, с. 123] і раціональної, «реактивної». «Реактивна, раціональна ненависть – це реакція людини на загрозу <...> свободи, життя, ідеї <...> Раціональна ненависть <...> є емоційним еквівалентом дії, <...> вона виникає як реакція на життєву загрозу, і зникає, коли загроза усунута; вона не протистоїть, а супроводжує прагненню до життя. <...> Ірраціональна ненависть закорінена в характері людини... вона звернена як на інших людей, так і на самого носія ненависті <...> Ненависть до самих себе зазвичай раціоналізується як жертвність, безкорисливість, аскетизм або як самозвинувачення і відчуття неповноцінності» [15, с. 124]. Таким чином, прагнення людини при-

нести себе в жертву Е. Фромм пов'язує з ненавистю – руйнівною силою, що є виявом поруху до смерті, на відміну від любові, сили, яка утверджує життя. Зазначені твердження Е. Фромма дають підставу розглядати позицію ліричної героїні поезії «Грішниця» як таку, що спричинена раціональним типом ненависті, оскільки вона викликана загрозою свободі. Разом з тим, готовність дівчини жертвувати собою, хай навіть і заради високої мети, постає виявом деструктивної сили, пов'язаної з нелюбов'ю до себе.

Пошук джерел жертвності поза сферою науки знову повертає нас до сакрального тексту Біблії, в якому мотив жертви ілюструє еволюцію у відносинах людства з Богом: від жертвопринесення тварин, що було жестом поклоніння, вдячності, прохання, покути до єдиної досконалої жертви за гріхи світу, яку склав на Хресті Син Божий. У Євангелії від Матвія сказано: Так само й Син Людський прийшов не на те, щоб служили Йому, а щоб послужити, і душу Свою дати на викуп за багатьох! (Від Матвія 20:28). Відтак, у християнській парадигмі жертвність заради вищих цінностей: блага ближнього або для їх порятунку постулюється як високе альтруїстичне почуття. Саме таке сприйняття характеризує ліричну героїню поезії «Грішниця», для якої свобода постає цінністю вищою за життя. Заради свободи вона готова не лише здійснити вчинок, що має призвести до смерті ворогів-поневолювачів, але й пожертвувати собою. Таким чином, авторка твору відкидає основну суть християнської жертвності, що базується на любові-всепрощенні, приймаючи лише її зовнішню форму.

Висновки. Проаналізувавши низку поезій Лесі Українки, що належать до раннього етапу її творчості, можемо висувати, що діалог поетеси із Святим Письмом реалізується через низку біблійних сюжетів, мотивів, алюзій, образів, які з новою силою звучатимуть пізніше у її ліриці та драматичних творах. До таких відносимо мотиви гріха, жертви, любові-ненависті, світла-темряви, форми –хаосу, надії-безнадії. Звертаючись до Біблії, авторка переосмислює важливі філософсько-етичні та емоційно-психологічні проблеми, серед яких питання сутності любові та самопожертви, як акту її найвищого вияву, здобулось на особливу увагу письменниці.

Список літератури:

1. Агеєва В.П. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. 2-ге вид., стереотип. Київ: Либідь, 2001. 264 с.
2. Антофійчук В.І. Християнський контекст творчості Лесі Українки. *Народознавчі Зошити*, 2009. № 1-2. С. 225–229.

3. Бетко І.П. Рецепція Біблії в українській поезії: деякі історико- і теоретико-літературні аспекти дослідження. *Питання літературознавства*. 1995. Вип. 2. С. 31–41.
4. Бичко А.К. Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд. Київ : Укр. центр духовн. культ, 2000. 186 с.
5. Гозенпуд А. Поетичний театр: Драматичні твори Лесі Українки. Київ : Мистецтво, 1947. 302 с.
6. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Київ : Критика, 2009. 448 с.
7. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя й творчість. *Літературно-наукова спадщина*. Київ : Наук. думка, 2002. С. 35–151.
8. Зеров М. Леся Українка. *Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка (нариси з новітнього українського письменства): Статті*. Дрогобич: «Відродження», 2007. С. 357–398.
9. Моклиця М. Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму) : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 242 с.
10. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: монографія. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 392 с.
11. Скупейко Л. Мотив свободи-через-страждання у творчості Лесі Українки (психотипологія образів Прометей й Ісуса Христа). *Слово і час*. 2017. № 12. С. 16–20.
12. Кочерга С. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів: монографія. Луцьк : Твердиня, 2010. 656 с.
13. Українка Леся. Зібрання творів у 12 томах. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1975. 446 с.
14. Українка Леся. Зібрання творів у 12 томах. Т.2. Київ: Наукова думка, 1975. 367 с.
15. Франк С. Л. Космическое чувство в поэзии Тютчева. *Русская мысль*. 1913. № 11. С. 1–33.
16. Фромм, Э. Человек для себя: Исследование психологических проблем этики / пер. с англ. и послесл. Л.А. Чернышевой. Минск : Коллегиум, 1992. 253 с.

Zhvania L. V. DIALOGUE WITH THE BIBLE IN THE EARLY LYRICS OF LESYA UKRAINKA

The article aims to analyze and interpret the deep meanings of a number of ideas in the early lyrics of Lesya Ukrainka, which emerged as a result of the author's dialogue with the text of Scripture. It is noted that the first poetry collections already contain a number of biblical quotations, allusions and reminiscences. The writer rethinks the Old Testament legend of Samson; focuses on the motive of sin, sacrifice; images of thorn and crown of thorn, angels, spirits; she is interested in the essence of the relationship between light and darkness, form and chaos, love and hate. It is noted that the antithetical nature of a number of motives of Lesya Ukrainka early lyrics gives grounds to speak about the dualistic nature of the poet's worldview. At the same time, a detailed analysis of the poem "Sinner" allows us to make assumptions about the ability of the lyrical heroine of the work, whose position is close to the author, to rational belief in a number of social ideas, leading among which is the idea of freedom. This article is also an attempt to explore the sources of the victim's motive in Lesya Ukrainka early lyrics and the related motive of love and hate. An analysis of the peculiarities of the interpretation of the phenomenon of sacrifice in scientific and religious paradigms proves that the writer's interest in the topic of sacrifice has a psychological basis, and, at the same time, is related to the original source - the Bible. It is noted that the main way of dialogue with the Book of Books in the early lyrics of Lesya Ukrainka is the transformation of plots and images, the source of which is the Bible, as well as the inclusion of biblical quotations, allusions, reminiscences. Thus, the writer's reference to the text of Scripture is a way to rethink important philosophical, ethical and emotional and psychological issues.

Key words: *Lesya Ukrainka, Bible, early lyrics, sin, sacrifice, light, darkness, love, hate.*